

RES PUBLICA

ÖSTLINGS BOKFÖRLAG SYMPOSIONS
TEORETISKA OCH LITTERÄRA TIDSKRIFT

AG

AGAMBEN PRIS 150:-

RES PUBLICA #62/63

SYMPOSIONS TEORETISKA OCH LITTERÄRA TIDSKRIFT ISSN 0282-6062 ISBN 91-7139-641-1

www.symposion.se

ISBN 91-7139-641-1

RES PUBLICA

SYMPOSITIONS TEORETISKA OCH LITTERÄRA TIDSKRIFT

Redaktör Ingemar Karlsson

Redaktör för Agambenblocket Magnus Fiskesjö

Ansvarig utgivare Brutus Östling

Redaktion Gabriella Håkansson, Maria Johansen, Eva Kärfve,

Anders Ramsay, Mats Rosengren

Redaktionsråd Lars Bjurman, Ulf I. Eriksson, Ulf Peter Hallberg,

Per Erik Ljung, Anders Mortensen, Carl-Henning Wijkmark, Brutus Östling

Grafisk form och omslag Jens Andersson

Redaktionens adress Box 11232, 100 61 Stockholm

e-mail respublica@telia.com

Pren. och beställningar 0413-60990 eller e-mail order@symposition.se

4 nummer för 255:- (privatpersoner); 290:- (företag, bibliotek, institutioner).

Tillägg: övriga Norden 40:-, Europa 75:-, övriga världen 95:-

Tidskriften utges av © Brutus Östlings Bokförlag Symposion AB

För ej beställt material ansvaras inte.

ISSN 0282-6062

ISBN 91-7139-641-1

NR. 62/63. 2004.

Agamben

- 4 **Magnus Fiskesjö** Giorgio Agamben: Filosofi nu
13 **Giorgio Agamben** Undantagstillståndets paradigm
21 **Christian Nilsson** Att låta djuret vara
49 **Anders Bartonek** Indifferensens maktlöshet
61 **Frederik Rosén** Permanenta nödrättsorgan
75 **John Swedenmark** Saussure: en sammanfattning
76 **Carsten Bagge Laustsen** Erinring och historicitet
107 **Magnus Fiskesjö** Barbarerna, de fredlösa och *homo sacer*
127 **Martin Svensson Ekström** *Glossa sacra* – om Agambens poetik
146 **Christian Nilsson** En vingklippt Agamben
157 **Giorgio Agamben** – litteratur i urval
- 161 **Poul Vad** Andrej Platonov och hans ohyvlade prosa
178 **Andrej Platonov** *Ur Lyckliga Moskva*
185 **Ulf Peter Hallberg** Poul Vad 1927–2004 – den store outsidersn
188 **Jakob Norberg** Walter Benjamins tidskriftsprojekt
200 **Massimo Ciaravolo** Herman Bang: mellan modevärld och slum
214 **Linda Fridh** Dikter
216 **Eva Borgström** Emancipation och perversion i Strindbergs värld
245 **Lennart Cromnow** Torget åt medborgarna
- 253 **Medarbetarpresentationer**

Illustrationerna är där inget annat anges gjorda av Jens Andersson

Massimo Ciaravolo

Från modevärlden till slummen

Om Herman Bangs reportageform

Författaren och journalisten Herman Bang bidrog i det sena 1800-talets Danmark till att utveckla det litterära reportagets form och innehåll. Han rörde sig hemtamt i olika sociala miljöer och kunde som få andra gestalta och förmedla delar av den moderna urbana erfarenheten.

Den köpenhamnska dagspressens uppsving kännetecknar den så kallade *Gründerperioden* vid 1800-talets slut, då även Danmark förvandlas till ett modernt kapitalistiskt och industrialiserat land. De redan existerande tidningarna, som de konservativa *Berlingske Tidende* och *Dagbladet*, förstärker sin ställning under 1870- och 1880-talen. Vid sidan om det liberala Venstres tidning *Morgenbladet*, som startas på 1870-talet, tillkommer år 1884 bröderna Brandes och deras anhängares mer radikala och inflytelserika organ *Politiken*.

Ännu längre till vänster står *Social-Demokraten*. Det nya fenomen man nu bevittnar är dock att en tidning inte bara lanseras som en politisk eller intellektuell grupperings organ utan också av enkla marknadsskäl – detta som svar på en alltmer specifik efterfrågan på information. Skolgången och urbaniseringen får läsarna att öka i antal varvid även dagspressen anpassas, genom att bli kulturindustri inom kapitalismens produktionssystem. Christian Ferslew blir Danmarks första *bladkonge*, en magnat som bygger sitt kommersiella företag på masskommunikation. Ferslews princip är att differentiera utbudet för att kunna tillmötesgå efterfrågans mångfald. Det han eftersträvar är stora upplagor och större vinst. Han äger flera tidningar som vänder sig till olika samhällsklasser och marknadssektorer. Bland dessa tidningar börjar han 1876 publicera *Nationaltidende*, en konservativ kvalitetstidning med kulturella ambitioner som vänder sig till en bildad borgerlig publik.

Herman Bang är en 22-årig talangfull och lovande författare då han 1879 anställs av Ferslew på *Nationaltidende*. Han har vid denna tidpunkt arbetat som journalist i Köpenhamn i mer än ett år och skrivit för *Jyllands-Posten*, *Morgen-Telegraf*en och *Dagbladet*. Hans uppgift på *Nationaltidende* är att skriva söndagsföljetonger under rubriken *Vexlende Themaer*.

Inom denna ram kan han röra sig fritt mellan aktuell kommentar, mondan krönika, novellskiss, individuellt porträtt, teater- och litteraturkritik, reseskildring och, sist men inte minst, socialt reportage.

Det kan löna sig att reflektera över termen följetong, som både av Bang, hans omvärld och den senare litteraturhistorieskrivningen används som genrebeteckning. Det rör sig här egentligen varken om romanavsnitt eller om en uteslutande litterär bilaga. Termen innebär dock regelbunden publicering, ett återkommande möte mellan författaren och hans publik, som förbinder styckena med en dialogisk tråd. Denna aspekt är viktig för att förstå den ton med vilken författaren vänder sig till sin läsekrets. Termen antyder också skrivandets kvalitet, eftersom följetongen normalt har litterära ambitioner. Detta får vi lov att återkomma till, eftersom Bang, som vi ska se, är angelägen om att skarpt särskilja journalistik och diktning; de är – säger han – två olika ting.

Mellan november 1879 och mars 1884 skriver Bang 204 artiklar, nästan en i veckan. Artiklarnas längd är avsevärd; i genomsnitt cirka. 20 000 skrivtecken, vilket alltså motsvarar tio nutida A4-sidor. Det är ett arbete som kräver högt tempo och järnhård disciplin. Precis som med Strindberg i Sverige framträder med Bang i Danmark den moderne, professionelle författaren, som verkar på marknaden och lever av sin penna. Den journalistiska verksamheten tillförsäkrar den danske författaren regelbundna intäkter, som i sin tur ger (eller borde ge) honom möjlighet att ägna sig åt sin diktning, åt romanförfattandet.

1800-talets två stora modernitetskritiker, Kierkegaard och Nietzsche, angriper gärna tidningarna, som enligt dem representerar intellektuell utslätning, den sanna kulturens död och den offentliga opinionens diktatur i motsats till den tänkande Enskilde. I själva verket utgör dagspressen, även i samband med den moderna stadens tillväxt, en kanal som erbjuder de mest originella talangerna nya uttrycksmöjligheter. Man vet hur mycket tidningen har betytt för den moderna romanens utveckling, både vad gäller form och innehåll; hur spänningen har fördelats allt eftersom kapitlet publicerats som följetonger, hur själva mängden av nyheter har försett romanen med råvara och inspirerat den genom sin storstadstämning. Det finns emellertid ytterligare ett samband mellan journalistiskt skrivande och litterär prosa. Tidningsartikelns mindre format sätter gränser som gör att nya kortprosaer odlas till fulländning. Det rör sig om texter med konstnärliga ambitioner, där litteratur och journalistik tenderar att vävas samman. I *Strassenrausch* (1989), en studie om förhållandet mellan *flâneurie* och kortprosa, har den tyske forskaren Eckhardt Köhn beskrivit hur just tidningen kunde bli ett effektivt urbant kalejdoskop under 1800-talet,

under storstadens mest hektiska tillväxt. I tidningsartikeln – alltså i det lilla formatet – har flanörförfattaren till uppgift att se och skildra den stad som håller på att bli större och förvandlas; på detta sätt kan han förmedla kunskap om staden, så att den åtminstone på papperet blir någorlunda begriplig och överskådlig.

Det är inte sant, påpekar Köhn, att det bara är romanens stora format som kan framställa den urbana erfarenhetens kakofoni. Även det lilla formatet kan effektivt omforma den på det diskursiva planet. Köhn menar att tidningen lyckas sammanfatta och frammana staden och dess rytm, och därmed genom skriftlig information kompensera den förlust av verklig erfarenhet som läsarna upplever i sina nya livsförhållanden – vare sig de alltid varit stadsbor eller är nyinflyttade. Om staden blir allt större och föränderlig, och som sådan framkallar främlingskap och okunskap om platser, händelser eller människor, kan tidningen – tack vare sitt urbana kalejdoskop – skapa förtrogenhet genom det lilla formatet, till förmån för avsändare och adressater som båda har ont om tid för att skriva respektive läsa. Och även om Köhn inte behandlar skandinaviska författare visar sig hans beskrivning ändå lämplig för att belysa yrkets villkor hos Bang och andra författare som mot slutet av 1800-talet odlar det lilla formatet, från Strindberg till Obstfelder, Söderberg och andra.

År 1911, bara några månader före sin död, svarar Bang på en enkätfråga om journalistikens roll i den egna författarverksamheten. Hans inlägg är kortfattat:

Journalistiken stillede mig ansigt til ansigt med livets realiteter. Jeg så livsforholdene i deres mangfoldighed, og jeg lærte at kende sværmen af mennesker. Journalistiken udleverede mig stoffet. Hvis dette ikke havde været tilfældet, kunne "Stuk" og "De uden fædreland" aldrig være blevet til.

Dog rummer journalistik en fare. Journalisten skriver hastigt og kan ikke vrage sine ord. Digterens kunst er derimod netop at vrage, indtil det eneste ord er fundet. Denne fare kan kun undgås af den, som forstår og bestandig husker, at journalistik og digtning er to forskellige verdener, hvor der tales to forskellige sprog.

Den grundläggande skillnad mellan journalistik och diktning som författaren här betonar är under de givna premisserna odiskutabel. Men det jag här vill göra är att visa hur tidningsartikeln, och i synnerhet det sociala reportaget, också fungerar som litterär verkstad för den unge Bang. Hans reportage karakteriseras, trots produktionens snabba takt, av en förfinad användning av de språkliga, retoriska och berättartekniska medlen, samt

av den skarpa blick på verkligheten som kännetecknar romankonstnären Bang.

Genom att införa det moderna sociala reportaget spelar Bang dessutom, som flera kritiker har påpekat, en nyskapande roll i den danska journalistikens historia. Hans blick röjer två olika och sinsemellan kompletterande hållningar: mondänitet och kritiskt sinne. Bang skildrar modevärlden, underhållningen och teatern, han uttrycker entusiasm för den moderna huvudstadens livliga myller, han är kort sagt en framstående uttolkare av samtidens borgerliga optimism. På samma gång vågar han dock fördjupa sig i samhällslivets skuggsidor under den så kallade *belle époque*; han vill se och beskriva just det som många samtida iakttagare hellre förtränger: stadsproletariatets elände, exploateringen på arbetsplatserna och allmänt glömda ställen som dårhusen och bårhusen. Och i Bangs anklagelse märker man en mer pessimistisk och problematisk syn på framåtskridandet. Genom att försöka skaka om de besuttnas samvete blottar han samhällets obehag och kristecken.

De två artiklar som jag här tagit till utgångspunkt illustrerar dessa kontrasterande och samtidigt närvarande drag i Bangs storstadsbild och världsåskådning. Den ena är "Magasin du Nord" från den 23 maj 1880, som i entusiastiska ordalag framställer det välkända varuhuset och konsumtionstemplet vid Kongens Nytorv, mitt i stadens pulserande hjärta, och den andra är "Fattigliv" som publicerades samma år, strax före jul, den 19 december. Genom att besöka slummen i den gamla stadskärnan, där proletariatet bor i misär bara några hundra meter från Magasin du Nord, ger Bang med detta socialkritiska reportage ett klassiskt knytnävsslag i magen på de goda och förmögna borgarna som förbereder sig inför festligheterna. Claes Kastholm Hansen sammanfattar i sitt förord till den av honom redigerade samlingen *Reportager* av Herman Bang (1983): "På den ene side det sociale engagement, *sagen*. På den anden side det professionelle engagement, *salget*. Det er modsætningen, konflikten og energikilden. Mellem disse poler springer gnisten i Herman Bangs journalistik."

Inledningen i "Magasin du Nord" utgör en intressant metalitterär och metajournalistisk förutsättning. I och med att Bang samlar ihop trådarna i det reportagearbete som han genomfört i cirka sex månader på *Nationaltidende*, understryker han blickens ansvar och plikt. Flanörförfattaren ser sig omkring, och hans iakttagande fyller det underskott på blick som storstadskon lider av. Människan i den moderna staden är så bombarde-

rad av budskap, tecken, sensationer och information att hon tenderar att bli "blaserad" – som den tyske sociologen Georg Simmel förklarar i en klassisk studie från 1903 om den urbana erfarenheten. Hon blir så att säga okänslig för det oväntade, bepansrad och likgiltig, ur stånd att verkligen se. Att se och uppfosta till en intensifierad blick, understryker Bang med skärpa, blir följetongsförfattarens första uppgift:

Og hvad en feuilletonist fremfor alt må kunne se, er det, som vi alle ser, og som ingen ser, det, der ligger os så nær, at vi hver dag løber panden mod det, og som vi aldrig har gidet høre noget om, fordi vi hører om det hver dag – kort sagt det, som ligger os nærmest, og som vi derfor ikke kender.

Det narrativa inslaget i "Magasin du Nord", och som tas upp och vidareutvecklas i "Fattigliv", bygger på berättelsen om promenaden. Flanörförfattaren deltar i den berättade handlingen och framställer sig själv medan han går, nyfiken och på jakt efter något. Han ledsagas av en guide – en ung chef på varuhuset – som introducerar honom i den nya erfarenheten. Genom detta tillvägagångssätt behöver författaren inte beskriva varuhusets skönhet och värde som ett för honom själv redan känt faktum, en införlivad erfarenhet; han vänder sig i stället till sin publik, genom att konstfullt återskapa upptäckstens överraskande ögonblick under rundvandringen och den visuella kontakten. Berättaren intar således helt och hållet förmedlarens roll; han invigs i erfarenheten av en ledsagare och vägleder i sin tur oss läsare och bjuder oss att följa honom. Han delar kunskapen om fakta med den "första" ledsagaren, medan han delar överraskningen inför dem med läsarna. Det uppstår genom denna fördröjning ett spänningsmoment: överraskningen är något som han *ämnar* meddela sina läsare.

I framställningen av Magasin du Nord varvas redovisningen av fakta med berättarens egna tankar. Företagets siffror visas generöst upp i form av anställd arbetskraft, varumängd, filialer och omsättning. Det narrativa inslaget finns där ändå hela tiden, om än diskret: berättaren har ögon och fötter (flanörförfattarens klassiska attribut) och går fortfarande på Magasin du Nord för att iaktta det invändigt. Med den förtroliga tonen hos en välintroducerad informatör blinkar jagberättaren menande till sin publik, och kompenserar därigenom kunskapsbristen. Han skapar förtrolighet och hemkänsla, där man annars skulle känna sig främmande och anonym.

Detta tjänar naturligtvis också till förmedlingen av vissa ideologiska värden som den unge Bang bekänner sig till. Några korta, betydelsefulla samtal äger rum mellan de båda personerna. På följande sätt avlöser berättarens reflektion den första repliken i direkt anföring:

"Hvor det må være dejligt at gå her og vide, at man har part i alt dette," sagde jeg til firmaets yngste chef, da vi på vor vandring gennem bygningen gik op ad den brede, tæppebelagte trappe i lokalernes store midtersal.

[...]

Hvad jeg havde følt på denne vandring var virkelig beundring: jeg tilstår det så gerne, jeg tages bestandig hjælpeløs fangen, når jeg stilles ansigt til ansigt med en vilje, en energi, som vil frem – og vilje har der hørt til for at skabe Magasin du Nord – talent og vilje.

Berättaren omges av varor, befinner sig i företagets tempel och betraktar allt med förundran. Han beundrar andan hos dem som vill *gå fremad* och den *beherskede travlhed* som präglar stämningen hos de anställda, från cheferna till springpojkarerna. Han berättar om företagets historia, från dess grundande i Århus till flytten till Köpenhamn och erövringen av den inhemska marknaden. Slutligen påpekar han den direkta förbindelsen mellan Danmarks viktigaste varuhus och Paris, modernitetens centrum. Det visas tydligt i Bangs reportage att de parisiska nyheterna numera når den danska huvudstaden på nolltid. Detta gäller både för tecknen inom det urbana rummet, där reklambudskapet överallt är närvarande (se de "sponsrade" omnibussarna nedan), och för modenyheterna – som den vägledande chefen förklarar för reportern. Vi bevittnar här massdistributionens segerrika genombrott, med dess rationella arbetsfördelning och den utvecklade kapitalismens globalisering av marknaden:

[...] Magasin du Nord beskæftiger også daglig 22 karle og drenge med at ombære og ekspedere denne uendelighed af pakker, holder tre omnibusser – disse velbekendte, spraglede vogne, som har fået alle Brama-Livs-Eliksirs-Omnibusser til at blegne, nøjagtige kopier forresten efter de store magasiners vogne i Paris – og 9 trækvogne, åbne og lukkede. Ikke sandt – det er "parisisk"?

[...]

"Man må fordele arbejdet," sagde min vejviser til mig. "En af os har overtaget provinserne, vi er to her, og den fjerde af os er bestandig i Frankrig med station i Paris. Det er nødvendigt at være på stedet, det gælder for os om hurtighed og billighed – vi må have alt så hurtigt som muligt og så billigt som muligt, derfor må vi have en stadig repræsentant i nærheden af de store toneangivende magasiner."

[...]

Som forretningen nu er, står den jævnsides de store parisermagasiner. Prin-

cippet er det samme: alt samlet på én hånd og derfor ringe avance ved hjælp af en meget stor omsætning.

Berättaren lovordar *denne store mekanisme*, som också får en liten men betydelsefull följd i danskhetens diskurs, det vill säga i sättet att förstå sig själv som nation:

Vi har vandret fra rum til rum. Overalt har massen slået mig, de store mængder af alt muligt. Alt dette er et modbevis mod den evig gentagne sætning om vore små forhold, thi dette er stort. [...] Det er så velgørende at mærke det og så dog, når man går til vinduet, ser, at hesten står endnu – om end skrøbelig – at man dog *er* i København.

I och med att berättaren mot slutet av sin artikel dementerar danskhetens förmenta små dimensioner, vänder han sig ännu en gång i samförstånd till sin köpenhamnska publik. Han syftar nämligen konfidentiellt, med en underförstådd anspelning, på det kända urbana rummet: "hästen" är *par excellence* rytterstatyn med kung Christian V mitt på Kongens Nytorv. Man skulle alltså kunna inbilla sig, medan man vandrar på Magasin du Nord, att man befinner sig i Paris, medan man i själva verket är hemma, i det kära Köpenhamn.

På de sidor som Walter Benjamin ägnar åt flanören i *Paris 1800-talets huvudstad* påstår han, ur en i stort sett marxistisk och pessimistisk synvinkel, att denna gestalt, som är typisk för 1800-talets urbana rum, tar sin sista promenad just på varuhuset. Flanörförfattaren hamnar där – en gång för alla – i det ögonblick då han ofrånkomligt omges av varor och själv blir en vara i egenskap av författare på marknaden. Han själv och hans förmåga som skribent reduceras till ting; därför, observerar Benjamin, känner flanören sympati för de artiklar som är till salu, ja, han identifierar sig med dem: de är ju likadana. Och just med Bang (och med andra mindre betydande representanter som Gustav Esman och Peter Nansen) framträder faktiskt flanörförfattaren i den danska huvudstaden – mot slutet av 1800-talet – som ytterligare en ny "artikel" från Paris.

Som vi emellertid har sett går Bang inte in på varuhuset med någon dyster insikt om ett annalkande slut, utan med en entusiasm som väckts av ett stort och nystartat företag: äntligen har även Danmark fått varuhus i nivå med sista skriket från Paris. I och med att Bang vägleds och i sin tur vägleder läsarpubliken, styr han omdömet och den offentliga opinionsbildningen, och övertalar också läsarna om hur bra denna modell av arbets- och samhällsorganisation fungerar. Genom att uttrycka sin uppriktiga

entusiasm för företagandets och kapitalismens drivkraft, framstår han som en äkta borgerlig författare. Bang tillämpade faktiskt alltid samma arbetsmoral på sig själv. För att vara en dandy var han verkligen nitisk i sin järnhårda disciplin som skribent. Med bitter sarkasm skulle han senare karakterisera sin personliga form av slaveri: "Skriv – skriv – skriv. En dag maa man vel skrive paa det indvendige af sin egen kistes laag – for at få betalt regningen for sin egen begravelse".

Om berättaren i "Magasin du Nord" ter sig som en Dante ledsagad av sin Virgilius i massdistributionens paradiset, nedstiger berättaren i "Fattigliv", denna gång vägledad av en pietetsfull polis, till den närliggande, centrala slummens helvete. Parallellen till *Den gudomliga komedin* är bara lätt tillspetsad, eftersom den formuleras explicit i "Fattigliv", som i stort sett tycks vara en mer litterär och metalitterär text än "Magasin du Nord".

Den mer utpräglad litterära egenskapen skapas av ett större antal scener, där de tre figurerna – poliskonstapeln, reportern och följeslageren H. – utbyter repliker i direkt anföring. Den framkallas dessutom av handlingens allmänna uppläggning, som bygger på tre moment. Denna gång börjar berättelsen i händelsernas mitt, medan de tre figurerna med bedrövelse går omkring och tittar på det proletära eländets helveteskrets. Denna första del avslutas med de båda tillfälliga besökarnas avsked, som överger konstapeln då de helt enkelt inte orkar mer. De behöver bara vika av ett par gånger för att hamna på den centrala Østergade, på *Strøget*. Reporterns vän säger att han vill glömma och därför behöver förströelse, och avlägsnar sig. Här börjar artikelns andra del, som lämnar större utrymme för reflektion. Berättaren frågar sig om det är rättvist, eller ens möjligt, att förtränga det man just har beskådat. Det negativa svaret bygger på samma övertygelse som formade "Magasin du Nord"; det är en moralisk plikt att gå igenom, se och beskriva. Berättelsens tredje och längsta del, som genom en tillbakablick återgår till tre figurernas vandring, skildrar en lång rad eländiga situationer som virtuellt kunde fortsätta i det oändliga, om de inte avbröts för att avsluta stycket.

Första delens avslutning, med dess samtal mellan berättaren och vännen H., har en impressionistisk kvalitet som skulle passa utmärkt i en av Bangs romaner. Scenen skildrar dessutom hur 1880-talets Köpenhamn är en stad i vilken två skilda sociala världar lever, å ena sidan den där *la belle époque* och dess välstånd hör hemma, och å andra sidan den där proletariatet hör hemma. Detta gäller oavsett om det som här är i några undgängömda grän-

der och vrår i centrum före de annalkande saneringarna, eller i stadsdelarna Vesterbro och Nørrebro som håller på att växa fram i utkanten – utanför den gamla kärnan och bortom den gränslinje som en gång bestämdes av den numera nedrivna stadsmuren. Dessa skilda världar är alltså också närbelägna, på sätt och vis djupt implicerade i varandra; staden särskiljer och blandar på en och samma gång. Ur en borgerlig synvinkel, men parad med socialt patos, visar Bang sitt alldeles speciella sätt att *épater les bourgeois*. Efter det han har beskådat betraktar han julens överflöd i ett problematiskt och närmast dystert ljus. Berättarjaget spelar skickligt på kontrasten mellan det kända och det okända urbana rummet, mellan det förtryliga och det främmande, det borgerliga och det proletära:

H. og jeg drev ned ad et par smågader, bøjede ud på Østergade. Det var spadseretid. Her gav kulden farve, rødme over runde kinder, spændstighed til skikkelser, der er i ilsom fart, fordi man må holde varmen. Langs butikkerne sås i flok juleugens skuelystne, begge fortove var fyldte. Damer i stramme kåber med smilende ansigter, dukkende frem af pelskraver bag tyllsslør, herrer i skind og herrer i kapper. Og over scenen decemberdagens sol.

Jeg stirrede på ansigterne, på farverne i de skiftende dragter, på lykken i alle disse smil. Det var, som vågnede man af en drøm, af en tung slummer. Men ved sin opvågningen følte man sig uvant og fremmed.

Vi talte ikke, hverken H. eller jeg. Vi stod et øjeblik nede ved "Hesten". Han ligesom rystede sig: "Farvel du", sagde han.

"Farvel."

"Hør, ved du hvad – jeg går ind og tager en bøf. Jeg er så underlig – sådan tom, ligesom når jeg har været til begravelse."

Han gav mig hånden og slentrede over mod d'Angleterre. Men endnu i går, da jeg mødte ham, sagde han:

"Nej, hør – det er sidste gang, jeg skal med politiet... jeg har skam ikke forvundet det endnu."

"Nej – det var jo ikke rart."

"Og så kan man lige så godt lade være med at se det," sagde han: "Det bliver jo ikke bedre for det."

"Ikke meget – nej!"

Författarens framställningsförmåga i denna scen får oss att fundera över det retoriska och metalitterära motiv om "att man saknar ord för att beskriva...", som upprepat och ihärdigt löper genom hela tredje delen, det avsnitt av texten i vilket berättaren bestämt stiger ned i slummens

okända och dystra rum för att – äntligen – beskriva det. Han försäkrar att han på grund av ämnets hemska allvar inte vill leka med ord, eller förvandla eländet till "litteratur". Dilemmat är här att orden aldrig kan racka till, och ändå får man inte missbruka dem. Bangs metalitterära reflektion rör vid ett återkommande problem, en central moralisk fråga för författare som, i varje land och i varje epok, har konfronterats med det stumma lidandets verklighet. Men under tiden förbereder berättarens retoriska strategi också läsarna; han bygger konstfullt upp deras förväntningar, styr deras bedrövelse genom den redan beprövade berättartekniken: den "första ledsagaren" vägleder besökaren, som blir den "andra ledsagaren" gentemot sin publik. Medan berättaren anser det som en omöjlig uppgift att finna ord som kan skildra, skildrar han ändå – och med vilken styrka! – övergivenheten, smutsen, misären, svälten, förnedringen, nakenheten, alkoholismen och prostitutionen. Poliskonstapelns fåordiga kommentar – "De bliver, hvor de er" – tycks för berättaren vara "Dantes overskrift over proletariatets helvede", den moderna versionen av "Lasciate ogne speranza, voi ch'intrate".

Av denna skarpa borgerliga blick på proletariatets inferno, en blick som samtidigt är barmhärtig och fylld med äckel, ges här ett enda, representativt smakprov:

Politimanden trak det ene barn frem. Det var skrækkelig magert, denne rystende magerhed hos børn, der sulter. Kinderne indfaldne, blåagtige; øjnene store, men helt inde i hovedet, sløve. Blikket var ængstet, ældre end dets år. Sult giver børn en egen gammelklogskab i udtrykket.

Og skindet – bronzegult hos dem alle – der var trukket over disse tynde knogler, var dækket med sår. Der var sår på ben og arme, væmmelige, opbrudte sår om næsen.

"Sult," sagde politimanden. "De sulter."

"Jeg vidste ikke, det så sådan ud," sagde jeg. Og der må have været noget som en gysen i tonen, thi vor fører så op.

"Disse er de lykkeligste," sagde han.

Berättaren betonar ihärdigt svälten, därför att hans slutliga budskap sammanfattas i en uppmaning att mätta dessa stackare åtminstone för stunden, för en dag. Det är en borgerlig och odemokratisk förmyndarhållning som talar och dess lösning verkar cynisk och grym: vad kan väl en dag utan svält lösa – kan man invända – om man inte avlägsnar de sociala orsakerna till fattigdomen? Det är en invändning som kan göras i ljuset av artikelns avslutning, vilken som sagt försöker bryta eländets oändliga kretsång:

Jeg vil standse, og jeg ved, jeg har intet billede givet Dem – slet intet.

Ordene kvæles i min strube af denne hjælpeløse elendigheds luft. Men – og det trøster mig – her gælder det heller ikke mine ord, som er fattige, min pensel, som ikke mægter en Hogarths stof: alt, hvad jeg har at sige, er en bøn, jeg fremfører for de hungrige, for dem, der sulter, til dem, som har brødet.

Hvad vi så på hin vandring, kan jeg ikke male; men er der i mine ord blot en understrøm af forfærdelig medlidenhed, en understrøm, som har gjort mig fattig på billeder, fattig på lignelser, fattig på farver til at male det farveløse – da forstår man af min mangel på evne, at hvad vi så, var forfærdeligt.

Og forstår man det, så vid, at denne elendighed rummes i *et* ord: Sult – og mæt for en eneste dag disse mennesker, som råber på brød.

Glem ikke, at de stærkeste øjeblikke i disse sløves liv måske er de minutter, hvor de hader "de lykkelige", hvor hungerens nag misunder os, *at vi kan mætte os...* de indser jo ikke, at "de lykkeliges" liv – *dette er retfærdigheden i livet* – måske ikke er lykkeligere, at *deres* sjæle, der ikke opsluges af kampen for brødet, kæmper andre kampe og har andre sorger.

At sulte er deres lidelse – at mætte sig er deres livs nydelse.

De simplificerer livet.

Men just derved kunne vi ved at mætte dem på en enkelt dag gøre dem lykkeligere en enkelt time – *lykkeligere måske, end vi selv er det, vi, som giver.*

Hvor vi kom, bad man os om brød – brød i det mindste til børnene.

Medlidandet och förvirringen inför en mänsklighet som tvingas till djuriskhet kan inte hindra Bang från att nästan känna att det existerar två sorters mänsklighet: "vi" och "de". Den sociala pessimismen genomsyrar hela detta reportage. De tre figurerna är enhälligt övertygade om att detta tillstånd är oföränderligt ("De bliver, hvor de er"), att inga alternativ eller befrielsemuligheter ges för dessa varelser, och att denna trista "icke-plats" i staden trots journalistens rundvandring aldrig kan uppfattas som förtrogen och känd av den borgerliga läsarpubliken. Berättaren gör faktiskt allt för att avskräcka. Mot slutet döljer Bang både svårigheten med att ge svar och sitt sociala ansvar som borgare bakom ett förment överlägset, immateriellt och subtielt andligt lidande som de rika känner och de fattiga – se vilken tur! – är befriade från.

Trots att Bangs vädjan även lär ha fungerat i praktiken (borgerskapet läste honom flitigt, berördes och skickade medel), är det i mitt tycke inte i den föreslagna lösningen som reportaget visar sin styrka, utan snarare i

det sociala patoset, i närvarons och den besvärande blickens etik, i en hållning som inte bortser från det sociala eländet utan försöker skaka om det borgerliga samvetet. Det finns en begränsning i Bangs sätt att föredra medlidande framför rättvisa, men vi får också tänka på hur provocerande dessa artiklar tedde sig för en del av borgerskapet, och på det motstånd de mycket riktigt väckte i dåtidens Danmark, under Estrups regim. Flera kritiker och litteraturhistoriker påpekar den överraskande omständigheten att just Bang, som stod utanför bröderna Brandes radikala krets, lyckades formulera en sådan inträngande social kritik, och dessutom från en konservativ tidnings spalter. Denna tvetydighet mellan borgerlig eufori och dess skarpt kritiska samvete utgör emellertid ett ytterst viktigt element också i *Stuk* (1887), kanske den bästa Köpenhamnsromanen från sent 1800-tal, bestående av två symmetriska delar med de talande rubrikerna "Regn af Guld" och "Regn af Aske".

I sin essä "Der Erzähler" ser Walter Benjamin negativt på journalistiken, en kommunikationsform som enligt honom helt fokuseras på ögonblicklig information utan djup, i skarp motsats till en äkta berättarkonst som kan dela med sig erfarenhet – *Erfahrung* – och medvetande. Även Herman Bang skiljer som vi har sett mellan romanskrivandet, såsom "destillerad" erfarenhet, och den snabba journalistiken, som nödvändigtvis lever av ögonblicket.

Bangs promenad från modevaruhuset till slummen får emellertid konsekvenser. Den journalistiska kortprosan förbereder och formar författarskapet; den skapar nya möjligheter för berättaren. Denna verksamhet förser honom inte bara som han själv menar med "stoffet", utan föregriper också de berättartekniska strategierna, den urbana attityden, den estetiska erfarenheten och världsåskådningen hos en författare på jakt efter mening vid 1800-talets slut. I Bangs följetonger förvandlas det upplevda ögonblicket till konstnärlig erfarenhet.

Denna artikel bygger på ett föredrag som jag höll på symposiet "Novellen i dansk litteratur. Tradition og formyelse" i Rom den 24 oktober 2003. Jag tackar professor Anna Maria Segala vid Università degli Studi di Roma "La Sapienza", som har organiserat symposiet och tillåtit mig att publicera en svensk version av föredraget. Ett stort tack till vännerna Camilla Storskog och Ulf Peter Hallberg för språkgranskningen av min svenska text.

Litteratur

- Hans Andersen, *Herman Bangs første journalistik*, Viby J., Centrum, 1981.
- Herman Bang, *Københavnske Skildringer. "Vekslede Themaer" 1879-1883*, København, Gyldendal, 1954.
- Herman Bang, *Reportager*, Redigeret af Claes Kastholm Hansen, Gyldendal, København, 1983.
- Herman Bang, *Stuk*, København, Gyldendals Tranebøger, [1887] 1996.
- Walter Benjamin, "Der Erzähler. Betrachtungen zum Werk Nikolai Lesskows", i *Gesammelte Schriften*, II.2, Herausgegeben von Rolf Tiedermann und Hermann Schweppenhäuser, Frankfurt am Main, Suhrkamp Verlag, [1977] 1989, s. 438-465.
- Walter Benjamin, *Paris, 1800-talets hvudstad. Passagearbejdet*, I-III, Stockholm/Stehag, Symposium, 1992, övers. Ulf Peter Hallberg.
- Karl-Erik Frandsen, *Kongens og Folkets København - gennem 800 år. Brikker til en mosaik*, Skippershoved, København, 1996.
- Olav Harsløf, *Omkring Stuk*, København, Hans Reitzel, 1977.
- Susanne Hauser, *Der Blick auf die Stadt. Semiotische Untersuchungen zur literarischen Wahrnehmung bis 1910*, Berlin, Dietrich Reimer Verlag, 1990.
- Karin Hestbech, *Herman Bang som journalist og forfatter. En analyse af udvalgte romaner af Herman Bang med inddragelse af den betydning, journalistvirksomhed fik for forfatterskabets tematiske og stilistiske udvikling*, Specialeopgave 28.8.1979, Det Kongelige Bibliotek, København.
- Harry Jacobsen, *Den unge Herman Bang. Menneket, digteren, journalisten og hans by*, København, H. Hagerup, 1954.
- Josef Kleinreich, *Kopenhagener Panoramen om 1900. Varianten der Großstadt-apperzeption und der poetischen Transformation von Großstaderlebnissen im journalistischen (Euvre Herman Bangs)*, Münster, Kleinheinrich Edition für Kunst, Litteratur und Wissenschaft - Haus Hölker Verlag, 1986.
- Volker Klotz, *Die erzählte Stadt. Ein Sujet als Herausforderung des Romans von Lesage bis Döblin*, München, Carl Hanser Verlag, 1969.
- Torben Kragh Grodal, "Storbykultur", in Lise Busk-Jensen [et al.], *Dansk litteraturhistorie*, VI, Dannelse, folkelighed, individualisme 1848-1901, København, Gyldendal, 1985, s. 343-393.
- Eckhardt Köhn, *Straßenrausch. Flanerie und kleine Form. Versuch zur Literaturgeschichte des Flaneurs bis 1933*, Berlin, Das Arsenal, 1989.
- Georg Simmel, "Die Grossstädte und das Geistesleben", in *Brücke und Tür. Essays des Philosophen zur Geschichte, Religion, Kunst und Gesellschaft*, Stuttgart, K. F. Koehler Verlag, 1957, s. 227-242.
- Pernille Stensgaard, *København - folk og kvarterer*, Fotos af Anne Prytz Schaldemose, København, Gyldendal, 2002.
- Per Stounbjerg, "Kloaglugten og ordenen - om nogle litterære byoplevelser", *Læs* 1985:3, s. 125-144.
- Per Stounbjerg, *Storbyen - orden og kloaglugt. Tekster fra omkring århundredeskiftet*, Dansk lærerforening, København, 1987.
- Dorrit Willumsen, *Bang. En roman om Herman Bang*, København, Gyldendal, 1996.